

көлөнөк

Зэрли ганадыны ачараг јенө
Де, нара учурсан, нара көпөнөк.
Һамы һейран галмыш көзөллијинө,
Үстүнүн халлары гара көпөнөк.
Де, нара учурсан, нара, көпөнөк.

Баһар бөзөдикчө чөмөнн, бағы,
Гушлар будаглары еләјир мөскөн.
Өпүр ајағыны күлүн додағы
Гөнчөдөн-гөнчөјө һәр гонанда сөн,
Гушлар да будагда еләјир мөскөн.

Нө гөдөр хошбөхтсән, шаир-сәнәткар
Адыны бүлбүллө чөкир јанашы.
Нө нөгмөн, нө дө ки, көзөл сөсин вар,
Фөгөг чичөклөрин јахын сирдашы
Бүлбүллө чөкилир адын јанашы.

Бөлкө дө һамыдан бөјүкдүр дағын,
Бу дәрдин, севинчин кимө бәлидир.
Бөлкө күлдөн-күлө учуб гонмағын
Сөнинчин ән бөјүк бир тәсәллидир,
Бу дәрдин, севинчин кимө бәллидир.

Бөлкө мин арзун вар, мин диләјин вар,
Һаны төбөссүмүн, көз јашын һаны.
Бөлкө гәмлә долу бир үрәјин вар,
Дәрдини сөјлөсән тутар дунјаны.
Һаны төбөссүмүн, көз јашын һаны.

Чөмөндө ојнајан көрнө ушагтәк
Учурсан-учурсан динчлик билмөдөн.
Арзуну дүјмајыр бир күл, бир чичөк.

Диниб данышмырсан бирчө көлмә сән
Учурсан, учурсан динчлик билмөдөн.

Сөзләрим дөјмәсин инчө гәлбинө,
Анырам һәр сәһәр, һәр ахшам сәни.
Көнлүнүн сиррини ач, даныш мөнө,
Ахы мән шаирәм дүјарам сәни;
Анырам һәр сәһәр, һәр ахшам сәни.

Зэрли ганадыны ачараг јенө
Де, нара учурсан, нара, көпөнөк.
Дүзү һейран олдум көзөллијинө
Еј үстүнүн халы гара, көпөнөк.
Де, даһа учурсан, нара көпөнөк.

1957

БАҢАР КӘЛИР

1958—1959.

ВӘТӘН ҺӘСРӘТИ

Бир сәһәр Бакыдан аҗырыб мәни,
Башга бир шәһәрә кәтирди гатар.
Дедиләр: «Хәстәсэн сағалдар сәни
Сују буздан сојуг гајнар булаглар.»

Һәр дашын дибиндән ахыр бир ирмаг,
Һәр чәмән елә бил халы нахышдыр.
Гәлбимдән көр нечә сәс кәлир анчаг:
«Гүрбәт чәннәт олса вәтән јахшыдыр...»

Кәзирәм сәһәрдән ахшама кими,
Јағышда, думанда, гарда кәзирәм.
Бә'зән дүшүнүрәм, өз сәһһәтимн
Һарда итирмишәм, һарда кәзирәм?!

Инди сон пајызын бу оғлан чағы
Сајында* олсајдым севинәрдим мән.
Ахы доғма јурдун о боз торпағы
Мәнә меһрибандыр һәр көј чәмәндән.

* Әрдәбилин јахынлығында дағ ашырымыдыр.

Инанын ајағым дәјсә о јерә,
Бир дә Савалана бахсам дојунча,
Сиздән нә қизләдим, даһа бир кәрә
Үрәјим агрымаз өмрүм бојунча.

Кисловодск, 1958

БАҢАР КӘЛИР

Новруз бајрамыдыр, илк баһар кәлир,
Гышын әл-ајағы јығышыр демәк.
Фәгәт елә бил ки, она ар кәлир
Јаза тәслим олуб кери чәкилмәк.

Ахы, о һәлә дә дондуруп јери,
Ахы, үч ајы да тамам олмамыш;
Һәлә бу гочанын дојмур көзләри,
Өмрү баша чатыр о кам алмамыш.

О әсиб, о чошуб туфан етсә дә,
Јенә гала билмир торпағын үстә.
Ән бөјүк чајлары бузла өртсә дә,
Ајағы дәјмәмиш булагын үстә.

Күнејә дүшән гар талаланыбдыр,
Новруз чичәји дә көрүнүр тәк-тәк.
Елә бил дағ дешү аловланыбдыр,
Бир шама бәнзәјир чыхан һәр чичәк.

Дағын башындаса буз салхымлары,
Һәлә дә гајалар, кәдикләр гардыр.
Аранда торпағын галхыр бухары,
Орада гышдырса, бурда баһардыр.

Бә'зән алачалпов елә јағыр ки,
Дейјрсән, лап дизә галхачаг бу гар.
Бә'зән күнәш чыхыб елә шахыр ки,
Ачыб јахасыны кәзир адамлар.

Инди јаған гар да, әсән күләк дә
Елә бил сон сынаг, сон бәһанәдир.
Одур, баһар кәлир ипәк көјнәкдә,
Гышса өз күркүнә бүрүнүб кедир.

Новруз бајрамыдыр, илк баһар кәлир,
Гышын әл-ајағы јығышыр демәк.
Фәгәт елә бил ки, она ар кәлир
Јаза тәслим олуб кери чәкилмәк.

1959

ӘСЛ ШАИР

Мәдина Жүлкүнә

Сәнин арзуларын, һиссин илһамын
Лејсан јағышына бәнзәр һәр заман.
Тез јағыб, тез кечәр, бағы, чәмәни
Әтири күлләрлә бәзәр һәр заман.

Севинчин, кәдәрин бир дағ селидир,
О, сакит ахмамыш, ахмаз бир ан да.
Гәлбинин одундан гајнајар, инан,
Шимал гүтбүндәки бузлу үмман да.

Гәзәбин, нифрәтин шимшәк кимидир,
Сал дашы парчалар, гајадан кечәр.
Гәлбин демәјәни демәз дилин дә,
Сәни богазындан ассалар әкәр.

84

Фикриндә, сөзүндә хәсис оланлар
Јүз ил јашаса да, бил, көзә дәјмәз.
Дујғусуз јазылмыш жүзләрлә әсәр
Үрәкдән дејилмиш бир сөзә дәјмәз.

Бу одлу хисләтин сөзүнә ахмыш,
Досту исиндирәр, јады јандыраp.
Алов парчасыдыр һәр мисран сәнин
Ону ода атсан, оду јандыраp.

Сән бу илһамынла, тәхәјјүлүнлә
Бир ил дә јашасан, јүз ил дә галсан,
Сәнмәз һәрарәтин, сәнмәз атәшин
Сәни шаир доғмуш әзәлдән анан.

1958

ИСТИ КӨЈНӘК

Дағдан сәнн заман јағыша дүшдүм,
Нә бир ағач тапдым, нә дә бир гаја.
Колларын дибиндә тәнһа бүзүшдүм
Сәни дүшүндүм...

Күн батыр, гаралыр көј дә, торпаг да,
Ким вар ки, чөлләрдә кәлсин һараја.
Гошгар дағларындан хејли узагда
Сәни дүшүндүм...

Достум, сән һардасан. Дарда галмышам.
Исланыб әјнимә јапышды көјнәк.
Узаг бир өлкәдә гәриб бир ахшам
Сәни дүшүндүм...

85

О исти көйнәји кәтир, ај Сәмәд*,
Кәтир, өз достуну чәтиндән гуртар.
Гәлбимдә интизар, кәдәр, мәнәббәт
Сәни дүшүндүм...

Сәһәр булуд кечди, сәма көрүндү,
Күнәшин алтында гызындыгча мән,
Көрүш һәсрәтилә гәлбим дөјүндү;
Сәни дүшүндүм...

Кечәчәк јағыш да, сел дә, булуд да,
Илләр дә өтәчәк бу өмрүмүздән.
Көрән нә галачаг, дедим һәјатда;
Сәни дүшүндүм...

Ким билир дүнјанын мин не'мәтиндән
Бир ше'р һәвәсим галачаг јәгин.
Бир дә көйнәјинин һәрарәтиндән
Достум, донмајачаг һеч вахт бәдәним.

Јүз јердә тутса да јағыш, гар мәни
Билдим мәнәббәтин гуртарар мәни,
Сәни дүшүндүм,
Сәни дүшүндүм...

Кисловодск, 1959

ИНСАН ДА БЕЛӘДИР

Севкилим, һәјата ачыг көзлә бах,
Санма күнләр белә доланыр кедир.
Бә'зән көз јашындан дуру бир булаг
Бир јарпаг дүшәндә буланыб кедир.

* Гошгарда јағыша дүшдүјүмүз заман Сәмәд Афијјәд өз исти көј-
нәјини вериб мәни хәстәләнемәкдән гуртармышды.

Сел кичик дашлары ахыдыр чаја,
Торпағын үстүндән шырымлар салыр.
Фәгәт өз јериндән тәрпәнмир гаја,
Ким билир, нә вахтдан о јердә галыр.

Мәш'әл беш аддыма ишыг салмајыр,
Күнәш дә нур верир көјә, торпаға.
Гушлар бүтүн күнү көјдә галмајыр,
Гартал даға гонур, сәрчә будаға.

Јолун кәнарында бир сөјүд битсә,
Кәлиб көлкәсиндә динчәләр һамы.
Бир нәфәр јәј вахты мешәјә кетсә,
Орда көлкәлик дә сыхыр адамы.

Даға даг демишләр, бир күн јыхылса
Јенә әтәјиндә тәпәләр галар.
Фәгәт тәпәләрин јүзү јығылса
Нә бир сылдырымлыг, нә дә даг олар.

Севкилим, инсан да беләдир, инан,
Һәрә өз көзүлә бахыр чаһана;
Кими гартал кими учур гајадан,
Кими гуш сәсиндән кәлир һәјчана.

Кими күнләрини сајыр дүнјада
Дејир: беш күнлүјә јашајырам мән.
Кими дә атылыб алова, ода
Бир јадикар гојур бизә өзүндән.

Севкилим, һәјата ачыг көзлә бах,
Сыхмасын өтәри кәдәрләр сәни.
Көнлү дар, көзү дар оланлар анчаг
Чәтиндә тәк гојуб кәдәрләр сәни.

Тиҗнәтән јохсула нә дејәсэн, нә
Көлкәтәк арханча сүрүнәчәкдир.
Пис вахта кетдим, хош күндә јенә
О, сәнин гапында көрүнәчәкдир.

Сәни дар ајагда атыб кедәнин
Ағыр күнләриндә сән әлиндән тут.
Сәма ол, гој ајна синәндә сәнин;
Һәм күнәш јер тапсын, һәм дә ки, булуд.

Сән дағ ол, нә күләк, нә сел гопарсын,
Сығынсын синәнә тәпә дә, чөл дә.
Үмман ол, гој бахыб һәсәд апарсын
Далғалы һәр чај да, сакит һәр көл дә.

1958

ДАҒЛАР

Јенә сизи көрдүм, көнүл тәрланы
Вәтән дағларына учду, а дағлар.
Инди Саваланын башынын үстә
Сыхыб көзләрини булудлар ағлар,
дағлар, а дағлар.

Салдыныз јадыма өтән күнләри,
Нечә көзәл имиш Вәтән күнләри!
Һәрдән хатырларам һәмән күнләри,
Санки көзләримдә гајнар булаглар,
дағлар, а дағлар.

Чапанда атымы үзү јухары,
Башыма гонмушдур Сәһәндиң гары;
Инди көрдүјүнүз бу ағ сачлары,

88

Јадикар вермишдир мәнә о чағлар,
дағлар, а дағлар.

Гој дејим сәсими ешитсин аләм,
Гүрбәт өлкәләрдә јүз ил дә кәзсәм,
Вәтән торпагынын һәсрәтиндәјәм;
Хәјалым узагдан сизи гучағлар,
дағлар, а дағлар.

Мәни унутмајын, дөнәчәјәм мән,
Әлимдә бәнөвшә, лалә, јасәмән,
Кечиб Сәрдавадан, Виләдирәдән,
Јанымда танышлар, достлар, гонағлар
Сизинлә көрүшә кәләрәм, дағлар,
дағлар, а дағлар.

Кисловодск, 1958

ДӘРМАН

Һәким јатағымын кәлиб јанына
Јенә әһвалымы сорушду дүнән.
Деди ки, фикир вер өз дәрманына
Бир дә пәһриз сахла, дүзәләчәксән.
Дедим:—сән дәрдими билмәдин, һәким,
Гызым вар, оғлум вар, атајам фәгәт—
Шылтаг бир ушаға бәнзәјир гәлбим,
Бир ширин сөз истәр, бир саф мәнәббәт.
Бир дә ки, севкилим башымын үстә
Кәлиб бирчә ше'р охуса, инан,
Унудуб һәр дәрди мән сон нәфәсдә
Давасыз-дәрмансыз дуррам јатагдан.

1958

89

МӘКТҮБ

Мәним меһрибаным, жазырсан јенә:
«Гәлбиндән нә кечир, ағрымы, сөзмү?»
Сән ки, гәлбимдәсән, нә јазым сәнә,
Мән сәндән сорушум кәрәк өзүмү.

Кисловодск, 29 декабр 1958

ДОЛОРЕС ИБАРУРИ

Шәһәрдә кениш бир салон,
он мин адам отуруб јан-јана.
Трибунада ағсачлы бир гадын,
синәси одлу бир ана...
Салонда пычылты кәзир:
—Данышан Ибаруридир, Ибарури.
Бахырам көркәми, гүруру
Шаһ дағына бәнзәјир.
Испанча нәсә дејир,
баша дүшмүрәм сөзләрин мә'насыны.
Анчаг билирәм о,
мүттәһимләр күрсүсүндә отурдуб
капитал дүнјасыны,
охујур өлүм гәрарыны,
охујур онун үзүнә...
Бахырам, бу гадындырмы
Јохса, Испанијада
вәтәндаш һәрбиндән галан
бир мүсәлсәли гојублар
Хитабәт күрсүсүнә...
Од төкүр сола-саға
сөзләрин атәши.
Бу атәш алтында мән
хатырлајырам кечмиши...

О заман бир мәктәбли идим,
дилымдә нәғмә,
голтуғумда китаб дәрсә кедирдим,
«Азадлыг».
«Вәтәндаш һәрби».
«Ингилаб»...
Һәр шеји китабдан өјрәнирдим.
Нечә дә асан кәлирди мәнә,
бу вәрәгәдә ингилаб башлајыр,
о бириндә јени һәјат гонурду
Көһнәнин јеринә, охујурдум;
Испанијада дөјүш кедир,
одлу чајнаг кими дидир, күлләләр
ганлы синәсини Мадридин;
нечә күн күчәләрдә галыр
чәназәси нечә икидин...
Дејирдиләр;
саја салмадан
күлләни, өлүмү
баррикададан—баррикадаја
кечир бир испан гадыны.
Илк дәфә ешидирдим
Ибаруринин адыны.
Сонра охујурдум:
...Кармен сәһнәдән гачыб хијабана
өз палтарында,
Мадридин барыт гохујан рузкарында.
Сачлары төкүлмүш чийнинә,
әлиндә јараг тәләсир дөјүш јеринә...
Дүшүнүрдүм: ишә бах,
Кармен—әскәр...
Сәһнәдән баррикадаја кедир,
јәгин мүбалиғәси вар.
Ахы јазаны шаирдир*.

* Рәсул Рзанын «Мадрид» әсәринә ишарәдир.

О заман мектэбли идим.
Китабла јатар,
китабла дурардым;
кечмиши, келэчэји китабда көрүб,
китабда дужардым.
Фэгэт иллэр өтдү,
Нечэ китаб өртүлүб,
ачылды нечэ китаб.
45-чи илдэ
Тэбризэ гэдэм гојанда ингилаб,
силаһ аланда элэ
мектэблидэн алимэ гэдэр,
вэтэнин гочасы, чаваны,
бир даһа хатырладым Испанијаны.
Көрдүм Карменин сөһнэдэн
өз палтарында гачмасыны.
Көрдүм Ибаруринин
мүсэлсэлэдэн
саға, сола
атэш ачмасыны.
О күн Тэбриз дә
Мадрид кими думанлы иди.
Сэријә Долоресдэн һәјәчанлы иди.
Әркин үстүнэ мүсэлсэл гојулмушду
үзү Сәрдар хијабанына.
Архасында отуран ана
билмәдим Азәри гызыјды,
ја испанијалы.
Нә фәрги вар!
Бармағы тәтикдә, чијниндә гатар,
О атэш ачырды дүшмәнә,
Ејналыдан Сөһәндә гэдәр.
Нә фәрг вар нитг илә силаһда,
һәр икиси одлу олса...
Кәсәчәк дүшмәни

түфәнк хәзинәси тәк
синән долу олса.
Истәр шәһәр бүрчүнә чых,
истәр трибунада дајан,
фәрг етмәз;
әлин титрәјиб, дилин тутулмаса,
атдығын јан кетмәз...

Көзүм трибунада,
өзүм сәнкәрдә идим...
Бу ан—башым үстүндән өтән күлләләрин
кәсилди сәси.
Көрдүм,
испанијалы гәһрәман енир трибунадан.
Фатех бир әскәрин
тәбәссүмү варды додағында...
Бу тәбәссүм мүбариз бир өмрүн
јолларыны бәзәјирди.
Бахдым, онун ағ сачлары
Испанија торпағында,
сөкүлән дан јеринә бәнзәјирди...

3 октябр, 1959

«КЕДӘР-КӘЛМӘЗ»

«Кедәр-кәлмәз».
Белә иди бир заман
Сибирин ады.
Оғлу кедән,
әри көндәрилән,
илләрлә отуруб ағлајарды.
Гәбиристана апарылан
өлүјә ағлајан кими.
Кетди—даһа гајытмајачаг.

Кетди һәмишәлик.
 Кетди—әбәди...
 Белә иди көһнә Сибир һаггында
 тәсәввүр.
 Инди Сибирдәјәм.
 узагда тајга көрүнүр,
 «Кедәр-кәлмәз» мешәлији.
 Үфүгдә будагларә дајаныб көјүн этәји
 Тајга—
 сары сүнбүллү вағама кедән
 бир буғда зәмиси,—
 батан күнәшин алтында саралыр.
 Бахырам нә әввәли көрүнүр,
 нә сону.
 Бахырам—көзләрим гаралыр.
 Тәјјарәмиз гара гуша бәнзәјир
 тајганын үстдә...
 Учуруг шәргә тәрәф...
 Һараданса Қатја¹ дүшүр јадыма
 Көзүмә сүркүнләр көрүнүр
 гатар-гатар, дәстә-дәстә...
 Јер палчыг, чәкмәләр ағыр,
 һәлә пајыз јағышы да
 ара вермәдән һеј јағыр...
 Кәлир гулағыма
 зәнчирләрин гарышыг сәси.
 Дүшүр јадыма
 Толстој,
 Нехлјудов²,
 бир дә чар мәнкәмәси.
 Елә бу вахт тәјјарәмиз «Јени Сибирә» енир,
 галхыр архада көһнә Сибир,
 көһнә дүнја...
 Торпагда күнәшин һәрарәти,

^{1, 2} Лев Толстојун «Дирилмә» әсәринин гәһрәманлары.

јанымызда инсанлар,
 гаршымызда ики мәртәбәли көзәл бина.
 Дејирләр, бу тәјјарә мејданына
 нечә јүз адам кәлир күндә...
 Даһа кедәр-кәлмәз дејил бура—
 кәлән дә вар,
 кедән дә...

1959

ОВОД ТРИБУНАДА¹

Онун нә мави көзү, нә сары сачы варды,
 Нә шүмшаддан ағачы, нә дә гара фракы.
 Јашыл зејтун колундан бир әл ағачы варды,
 Хәфифчә ахсајырды дејәсэн сағ ајағы.

Сол көзүнүн алты да чапылмышды бир гәдәр,
 Көрәнләр диксинирди,
 «Бу лап Оводдур, инан.»
 Војнич кәлиб өзү дә ону көрсәјди әкәр
 Дејәрди: «Әзиз балам, јенидән доғулмусан?»

О елә данышырды:
 Јағышлы бир кечәдә
 Овод өзү ат чапыр ганлы дүшманын үстә...
 О елә данышырды:
 Белкүрддә² бир күчәдә
 Силаһыны төкәрәк гачырды нечә дәстә...

¹ —Бу ше'р Әлчәзаир Коммунист партијасынын баш катиби Лабри Буфали һаггында јазылмышдыр. Бөјүк бир салонда о голтуг ағачына сөјкәнәрәк хитабәт күрсүсүнә чыхды.

² —Әлчәзаирдә шәһәрди.

Фэгэт Овод дежилди нэ дурушу, нэ сәси,
О бир эрәб оғлуҗду, гаранын гарасыҗды.
Ону Овод еләҗән эн бөҗүк нишанәси
Гәлбиндә сызылдаҗан вәтәнин җарасыҗды.

1959

ДУНҖАНЫН БИР ГИТ'ЭСИ

Хәритәҗә бахсан

Африка бир үрәҗә бәнзәҗир;
асылмыш дунҗанын синәсиндән
үзү ашағы.

Бу үрәк гулдарлыг дөврүндән индиҗәдәк,
гара дәрили оғулларынын ганындан
гырмызы гызыл көндәрди
Авропанын дамарларына.

Дунҗанын бир гит'әси
Нил нәһрә кими ахырды нечә гарына.

Удурду Африканы чәнаблар
әждаһа довшаны удан кими.

Сонра да мәчлисдә отуран кими:
«Җахшы гуртардыныз чәһаләтдән,
сизә мәдәниҗәти биз кәтирмишик...»

Деҗәрди.

Елә орадача нечәсини гырманчла дөҗәрди.

Кечә чаҗа атыларды е'тиразла данышан.

Фэгәт, инди башгадыр заман.

Артыг гоча Шәрг галхмыш аҗаҗа
башдан-башадәк.

Ахыр гуртулуш далғалары
Сакит океандан Ла-маншадәк.

Ону сахлаҗа билмәз
нә өлүм, нә җараг.

Қим селин габағында дурса

су башындан ашачаг.
Көрәсән папағыны гоҗуб габағына
дүшүндүмү чәнаблар буну,
зинданда өлдүрәркән
бир халғын гәһрәман оғлуну?!
Көзләрим гәзәтдә, гулағым сәсләҗди.
Нә гәдәр ки, Лумумба мәһбәсдәҗди,
деҗирдим, сағалмаса да,
күрәҗиндәки җараларын җери,
о көрәчәк
Конгоҗа арзуладығы аҗдын сәһәри.
Бәлкә дә зиндандан чыхан күн
Трибунаҗа галхыб җенә,
башы үстә галдырыб әлләрини
саламлаҗачаг Конгонун азад елләрини.
Җәгин ки, белә дә оларды.
О, башыачыг, көҗнәксиз,
синәсиндә җара гаранлыг зинданда
чөрәксиз дә, сусуз да галарды.
Ахы онун параҗа алынмаҗан.
гылынчла гырылмаҗан ирадәси варды.
Ше'риндә-нәғмәсиндә
күнәшин оду,
океанын сәси варды,
Ону өлдүрдү дүшмән,
бәлкә бу хәбәр
гара тижәли хәнчәр олуб
гыра достларын үмид телләрини,
Бәлкә Лумумба көрмәҗә
азад җурдунун азад елләрини.
Бәлкә дүшмәнләр
гәбрини дә кизләдәчәкләр онун,
өзләри Конгодан говуланадәк.
Бәлкә һеҗкәли Катангада гоҗуланадәк
адына лөвһә җазылмаҗачаг,

нә гарасы, нә ағы.
Анчаг о, азадлыг ордусунун
дүнән рәһбәри иди,
Сабаһ ады олачаг
силәһдашларынын дөјүш бајрагы.
О, «Вәтәним, едим» дејә,
«Һаггым, дилим» дејә
вурушан бир милләттин элине
бир бајраг верди бу өлүмијлә.
Ганыјла бојанмыш бир бајраг.
О бајрагын алтында
бүтүн Африка вурушачаг,
Сабаһ дурачаг Лумумбанын јериндә
Мәракешин, Әрагын, һәбәшин икидләри.
Дурачаг Бәкдаши¹, Мустафа², Лабри³,
Дурачаг Сәрдарын⁴ оғлу,
Кандынын нәвәси.
Дурачаг Шәргин кешијиндә
ағымыз да, гарамыз да.
Дурачагыг чәркә-чәркә
Лумумба да арамызда.

¹ Бәкдаши—Сурија МП-нын баш катиби.

² — Мусафа Бәрзани—Әраг күрдләринин рәһбәри.

³ — Лабри—Әлчәзаир КП-нын катиби.

⁴ — Сәрдар—Сәттархан.

ЕЛӘ ОҒУЛ ИСТӘЈИР ВӘТӘН...

1960

ГАРА ДӘНИЗ

Гара дәниз, Гара дәниз.
Саһилиндә узанмышам,
Елә бил ки, гүрбәт елдән
Учуб кәлмиш гәриб гушам.
Сағым дәниз, солум гаја,
Торпаг үстә дирсәкләниб
Мән бахырам
Далғаларда үзән аја...
Хәјал мәни һара чәкир,
Һара, дәниз?
Севкилимә охшајырсан,
Гара сачлы, гарабәниз.
Гара дәниз, Гара дәниз.
Далғаларын синәм үстдән
Золаг-золаг јол ачдыгча,
Ләпәләрин пычылтысы
Гулағымда долашдыгча,
Чәнуб гызы дүшүр јада.
Дүшүнүрәм, бәлкә бу ан
Онун гулач сачларыдыр
Синәм үстдә далғаланан.
Ахы сән дә севкилим тәк
Һәм дузлусан, һәм дә гара.
Гара дәниз.

Дејирләр ки, гоча Һафиз
 Гара халчын бир дилдара
 Ики шәһәр бағышлады...
 Бир шаирин һөкмүнә бах
 Һардан чатыр, Һара, дәннз.
 Гара дәннз, Гара дәннз.
 Сән дә бизим јер үзүнүн
 Јанағында гара халсан,
 Нә олар ки,
 Саһилинә гонаг кәлмиш
 Бу шаирдән бәхшиш алсан.
 Нә кәндим вар, нә шәһәрим
 Нә дә елә бир һүнәрим,
 Һафиз кими энам верәм
 Бирчә хала ики шәһәр*.
 Бир үрәкдир, бир дә ше'р
 Бу дүнјада варым мәним.
 Үрәјими алды мәнән
 Гара көзлү, гара сачлы
 О гара дилдарым мәним.
 Бәхшиш дедим...
 Бөјүјү вар, кичији вар.
 Һәр кәс бахыб микнәтинә
 Өз варыны бағышлајар.
 —Сәнә ше'р бағышларам,
 Бу да қасыб бир шаирин
 Бу дүнјада микнәтидир.
 Ше'р гәлбин атәшидир,
 Ше'р өмрүн не'мәтидир...

Сөңи, 1960

* Хачә Һафиз Ширазинин ашағыдакы бејтинә ишарәди. «Әкәр он түрки ширазы бе дәст арәд дили мара, Бе хал һиндүјәји бәхшәм Сә-мәргәнду Бухарара».

ЕЛӘ ОГУЛ ИСТӘЈИР ВӘТӘН

Кечәдән хејли кечмиш
 Һәлә гуртармамыш мүбаһисәмиз.
 Философ достумла биз
 Нечә бағлы папирос чәкмишиқ,
 Бир самовары бошалтмышығ.
 Ганун вә һиссләрлә долу
 Мүбаһисәни—кечә јарысынадәк узатмышығ.
 Фәгәт Чин һасары кими
 Нә ахыры көрүнүр, нә нәтичәси,
 Нә гәдәр узун олса да
 Пајыз кечәси,—
 Мәғлуб ордунун әскәри тәк
 Улдузлу пагонларыны чыхарыб
 Бир-бир атыр јени доған сәһәрин ајағына,
 Кечә вә улдузлар әријир.
 Ај бир гылынч кими кирир гынына...
 Достум тарлашмыш ејнәјини һовхурур,
 Силр, јенидән тахыр...
 Сонра ејнәјин үстүндән мәнә бахыр
 —Бәли,—дејир,—
 Шаир олсан да јәгин билрсән
 «Икс»-и көкдин чыхармағы!
 Чәмијјәт дә беләдир.
 Өз гануну вар...
 О ганунла кетмәсән
 Нә халг азад олар, нә дә «икс» көкдән чыхар...
 Гулаг асырам философ һеј ганундан данышыр.
 Даһа сәбр қасасы дашыр.
 Дүзү әһвалым да гарышыр.
 Бир сөз демәк истәјирәм
 Бу формуллар мүчәссәмәсинә,
 Анчаг дилимин учундан гајтарырам јенә
 Лә'нәт сәнә кор шејтан...

—Гардаш сахла бу муһазирәни!
Вахт кәләр охујарсан төләбөләринә.
Инди гулаг ас мәнә:
Фаруг еһкамлар өлкәсиндән говуланда,
Фејсәлин синәси гурғушунла овуланда,
Халг тахтындан салаңда истибдады,
Де көрүм формула позулдуму?!
 Ја позулмады!
Ијирминчи әср, алтмыш јашлы—
 Ағ сачлы бир гоча:
25 дәфә сәфәрә чыхды Африка бојунча.
Нечә халг гуртарды гара күндән,
Нечә дәвләт истиглал алды.
Көрән «икс» көк үстүнә чыхдымы!
Ја јенә дә көк алтында галды?
Нечә илдир Әлчәзаирдә
Дәјәнәкли франсызлар
Һаггыны истәјәнләрин фәрјадыны
Тәпији илә боғур.
Көрәсән бу
Чәмијјәт ганунларынын
 һансына ујғундур?!
Иран мүстәшарханәдир
«Мәсләһәтләш, сонра даныш...»
Ишә бах, Фирдовсинин нәсли
Кәлмәләрин фикринә мөһтач имиш.
Инди елә бир замандыр ки,
Сәдләр дајана билмир
Үмманларын далғасына.
Ағалар өзләри сәс верир
Мүстәмләкә дунјасынын дағылмасына.
Азад олур ағлар, гаралар,
Фәгәт бизим Азәрбајчанда
Орта әсрин бид'әтләри вар.
Дүшүнүрсән

Фикирләр гызармыш дәмир тәк
Бејнини јандырыр, әлини јандырыр,
Дилинә алырсан
 Нәфәсин од тутур,
 Дилини јандырыр...
Ијирминчи әср ајаг тутдуғу күндән
Үч дәфә шаһла үз-үзә дуран,
Үч дәфә һөкүмәт гуран,
Өлдүрән, өлән,
Дөјүшдә үзү дәнмәјән,
Азадлыг үчүн торпаға дүшән,
Фәгәт ајағларда сүрүнмәјән
 Бир халгын
Һаггыны гәсб етмиш ағалар.—
Нә ана дилиндә мәктәби вар,
Нә дә әлифбасы.
Будур Теһранын гисасы...
«Милләти-гәјјур...» дејә күрәјинә әл **вуруб**
Дилини кәсирләр бир милләтин,
Көрәк ким ганыјла баһасыны верәчәк
 Бу чинајәтин!
Шәрг хитабәт күрсүсүнә галхдығы,
Гаралар ағларын һакимијјәтини јыхдыңыз
 Бир заманда
Ана дили гәдәгән олмуш Азәрбајчанда.
Бир һәддинә бахын зүлмүн...
Сәфәвиләрин ганун јаздығы дилә
 Килид вурмуш чәлладын бирисн.
Бахырсан, нә дили сөз тутур,
Нә дә беш гара пула дәјәр
Дәрисн... инди дилимиз «мәһәлли»
Нәгмәмиз «мәһәлли»,
Өзүмүз «мәһәлли» олмушуг.
Низамисн дунјаја сығмајан
 Бир халг,

Бир мөһәлләжә долмушуг!
Бир һәддинә бахын зүлмүн!
Көр нә күнә галды
Бүтүн Ирана мәшрутә верән
Сәрдарын нәвәси!
Бах, будур, ијирминчи әсрин
Ән бөјүк фачиәси!!!
Философ достум, де көрүм
Чәмијјәтин һансы гануну
Бизә рәва көрдү буну!
Јох, достум, јох!
Бу гајда,
Бу ганун, рәвајәтдир.
Һагсызлыға гаршы
Гылынчларын тижәси,
Бир дә «топларын сәси һәнгәтдир...»
Философ достум!
Инди елә оғул истәјир вәтән
Дүшмәнләрин башына
Алов төксүн дилиндән.
Галхыб Савалан дағына
Бир милләтин дәрдини
Бүтүн Шәргә бағырсын.
Гој гоча Шәрг ешитсин
Дили бағлы,
голу бағлы,
Синәси чарпаз дағлыларын сәсини...
Гој билсин Азәрин тәләјилә ојнајан ағалар!
Күл совумамыш!
Көз сөнмәмиш!
Одла ојнајанын
Ја әли,
Ја да саггалы јанар...
Инди елә оғул истәјир вәтән,
Сәттархан үрәкли,

Хијабани нәфәсли,
Мөчүз нијјәтли олсун.
Гылынчынын одундан,
Сөзүнүн гүдрәтиндән,
Ше'ринин сигләтиндән
Дүшмән ел-ел говулсун!
Еј философ достум!
Инди елә оғул истәјир Вәтән
Фүзулинин «нәзми-назик»
Јаздығы дилдә
Јадлара мејдан охуја билсин.
Хәтан гылынчыјла
Нечә топ зәңчирини гыра билсин.
Он нәфәрлә
Мин нәфәрә гаршы дура билсин.
Ахы бөјүк олур «Кичикләрин» дәрди.
Күчү дүшән,
Сөзү өтән,
Бир јара вурур.
Динмәсән ағзын тыханыр,
Вурмасан голун бурулур.
Дәнивләр кралы
Зәңчиләрин «саһиб»,
Бир заман сүнкү күчүнә
Шәргә сохулду.
«Һәдди-бүлуға чатмамыш» дејә,
Нечә өлкәнин «һамиси» олду.
Крал нечәнчинин
Хәзинәдар Лорду
Нечә халғын истиглалыны
Бүкүб гојду полад сејфә,
Банк кағызы тәк.
Сәси чыхана «динмә» деди—
«Истиглалын хәтәрләдир...»
«Динсән хорттан јејәчәк...»

Философ гардаш.
Биздә белә мәсәл вар:
«Гоншуја үмид олан шамсыз галар...»
Ким өз дәрдинә галмаса,
Ким һаггыны алмаса,
Гапыны дөјүб кәтирмәзләр:
—Бујур һүрријјәт пајыны.—
Үмманда һаггаллар удан балыгларын
Ким ешидир һарајыны?!
Инди замандыр.
Елә оғул истәјир вәтән
Дишилә зәнчири ғыра билсин,
Сүнкү габагында
Синәсилә дура билсин.
Ағыр танклары әритсин нәфәси.
Топ күлләсиндән узаг кетсин һаг дејән сәси...
Бир әли Исфәһанда олсун,
Бири Маһабатда
Нечә көркәмдә, нечә адда
Милләти топлаја билсин бир бајраг алтына.
Гој Иран јенидән галхсын
Ингилаб атына...
Бир јумруг кими бирләшсин...
Сөзүн,
Ғылынчын,
Ше'рин гүдрәти.
Азадлыг тәшнәси милләти
Апара билсин ардынча.
Һәсрәтдә саралынча
Сәнкәрдә өлмәјә ким разы олмаз?
Ким?!
Философ достум!
Чәмијјәт ганунунун
Позулса да бир бәнди,
Инан, дүнја мейвәриндән гопмаз.

Нә дә «Икс»-ә бир хәләл кәләр.
Әвәзиндә халг һакимијјәти дүзәләр.
Билирәм о заман сән дә бир јол тапыб
«Икс»-и чыхарарсан радикалдан,
Ахы халг һакимијјәти, инсан сәадәти,
Даһа мүгәддәсдир.
Гануну кәмәнд ејләмәк
Әбәсдир.
Философ олсан да
Билирсән буну;
Чәмијјәтин ән бөјүк гануну
Азадлыгдыр...
Галан ганунларын
Һамысы артыгдыр.
Философ достум, разысан дејәсән!
Дүшүнәндә бир аз,
Ахы башга јолу јохдур
Бәшәријјәтин!
Нә гәдәр күчсүз олса да сәсини боғуб,
Радикалыны алмаг олмаз бир милләтин!

1960

НӘҒМӘ

Бир нәғмә охуду севкилим дүнән,
Санки селләр, сулар башымдан ашды.
Елә бир нәғмә ки, ону дүнјада
Һәлә бир мүғәнни охумамышды

Ана лајласы төк һәлим, мейрибан,
Бир дағ сели кими чошгун, далғалы.
Нәғмәдә сәймәмиш бир мәнһәббәтин
Һәм севинчи варды, һәм дә мәлалы.

«Өмрүм өтдү жарыдан,
Истэјим јох таңрыдан.
Үрәјими ағрыдан
Сәнә нечә сөзүм вар,
Нечә сөзүм, севкилим.

Дағ башына енди чән,
Ағ кејинди чөл, чәмән.
Сачларынын рәнкиндән
Көрүрәм гочалмысан
Артыр дәрдим, нискилим.

Мән хәстә, сән ихтијар,
Өмрә јохдур е'тибар.
Бир ше'р јаз јадикар
Ону охујанда мән
Һәм ағлаіым, һәм күлүм...».

О сусду... Нәғмә дә учду отагдан,
Дујдум севкилимин килајәсини.
Дедим ки, мән сәнә бағышламышам
Синәмин сөз долу хәзинәсини.

Сән ше'р истәдин, бир ше'р аздыр,
Нәдир хәзинәдән алсан бир инчи.
Сәниндир гәлбимдән кәлән һәр нәғмә,
Онун һәм кәдәри, һәм дә севинчи...

Соци, 1960

ӘЛЧӘЗАИРЛИ ГАРДАШЫМ

I

Гардашым, бир јаз сәһәријди...—
Күнәш од әләјирди көјдән

Африка торпағына.
Бир хурма ағачы алтында
Узанмышдын јаралы...
Бир әрәб гызы
гурумуш додағына
Су төкүрдү гумгумадан.
Синәндә торпаг исланмышды
јердә гурумушду ган.
Билмәдим Вәтән торпағымы
Јохса сән јараланмысан...
Гыз кәтанла бағлајыб синәни,
Башыны гум үстә гојуб,
Хурма ағачына тапшырыб сәни кетди...
Көзләрини ачыб бир вәтән көјләринә бахдын,
бир дә хурма ағачына.

Сонра торпаға дајаныб галхдын ајаға.
Санки тәләсирдин
дүшмәни гәрбә гован достлара чатмаға.
Бир әлиндә түфәнк
Кетдин исти гум үстүндә...
Кетдин сәнтирләјәрәк...
Бахдым,
Үрәјим јанды дүзү, сәнин бу һалына.
Нә сәсинә сәс верән билдим
нә дә кәлә билдим јанына...
Дедим:—Беләдир тәләјимиз;
Вәтәни дарда галан
јараланар да, өләр дә, шүбһәсиз...

II

Најыз јени кәлмишди...
Сары бугдасыны
Күнә верән кәндли кими,
ағачлар көјнәјини чыхарыб

торпага сәрмишди.
Яғышлы бир күндү,
узаг Шәрг өлкәсиндә
Фәрһад Аббасла көрүшдүм.
Исламмыш жарпагларын үстүндә
Хејли данышдыг биз.
Бир гоча франсыз бизә мүтәрчим олду,
Чәбһәдән сөз дүшәндә
гочаның көзләри долду.
Сәни сорушдум.
«Јахшыдыр, — деди, —
јараланаң күндән бәри
Торпага сәрмиш нечә әфсәри...»
Севиндим бу хәбәрдән.
Чашдығымдан азәричә дедим:
«Вәтән» сөзүнү.
О да әрәбчә «һурријјәт» деди.
Һәр шеј ајдындыр...
Баша салдыг мүтәрчимин өзүнү...
Гучаглашыб күлдүк, үч гардаш кими.
Севиндик,
Әлчәзаир чәбһәсиндән галиб дөнән
үч силаһдаш кими...
О кечә шадлығым бир дәрјә,
јатағым бир кәми...
Сәнинлә бир јердә олдум рәјадә сәһәрә кими.
Синән јенә сарыглы,
көјнәјиндә гандан ләкәләр...
Нечә дүшмән өлдүрмүшдүн о сәһәр
Нечә франсыз синәсини тутуб
дүшмүшдү торпага.
Әлчәзаир торпагыјла додаг-додаға
јатдығы сон саатда
илк дәфә дујмушду гүрбәтдә олдуғуну.

Исти гумлар сојударкән
гәлбинин одуну,
Әлчәзаир көјләриннә бахыб
Вәтәни анмышды.
Хурма ағачлары
Ејфел гүлләситәк башына доланмышды...
Јуммушду көзләрини...
О көзләр һәјатдан дојмаса да...
Дүшүнүб бу һадисәни севиндим үрәкдән,
тәбиәтимә ујмаса да.
Севиндим ки, сән дүшмән өлдүрмүсән.
(Бир ишә бахың,
Инсан өлүмүнә севинир,
азадлығың өлүмә кедән бир халғың оғлу...)
Нә етмәк, гуртулушун әң дүз јолу
ганларын үстүндән кечир...
Вәтән јолунда ја өлдүр, ја өл, бирдир...
Биләнләр билир,
өмрүмдә күллә атмамышам
нә гуша, нә инсана.
Ајағым алтында гарышга галса јана-јана,
ону хатырларам бүтүн күн.
Сән о ахшам мәнә бир хиласкар көрүндүн.
Ахы мән дә олсајдым
бүтүн бу һуманизмилә
белә едәрдим.
Силаһла дејил,
дишимлә дидәрдим
гәсбкарын синәсини.
өз ганында боғардым
өз нәфәсини...
Јахшы дејиб бабалар:
«Донузу дарыдан
дәјәнәклә чыхарарлар...»

III

Гардашым!
 Дүнөн бир күллә алдын сән,
 билдим, өлмәјөчөксән.
 Вәтән јолунда бир јара нәдир ки...
 Тәки, он јарам олајды,
 анчаг вәтәним галајды.
 һәр күн јадыма дүшүрсән,
 һәсәд апарырам сәнә;
 Әлиндә силаһ Вәтәнчин дөјүшүрсән,
 Мән силаһсызам.
 Вәтәним дә дарда.
 Чәбһәдә өлмәјә һазыркән
 Отуруб көзләјирәм интизарда.
 Вәтәним дә дарда...
 Бир хәбәр ешитдим бу күн,
 ган вурду башыма.
 Нәдир бу вәһшилик.
 Бир халгы учдантутма
 Гырмаг истәјир ағалар.
 Көрәсән нәдир күнаһы
 силаһсыз,
 күнаһсыз,
 пәнаһсыз бир милләтин.
 Кәлмәләр ағасы олмаг истәјир
 һәм халгын, һәм мәмләкәтин.
 Бир дәһшәтә бахын:
 «Ја гул ол, ја да өл»!
 Будур күчлүнүн күчсүзә сон сөзү.
 Ешитдим, ган бејнимә вурду дүзү.
 Фәгәт әлим бош,
 архам бош.
 Кәлә билмирам көмәјинә гошун-гошун,
 алај-алај...
 Анчаг нә гәдәр батмамыш сәсим,

нә гәдәр тутулмамыш нәфәсим
 һарај чөкөчөјәм, һарај.
 Шәргә, Гәрбә дејөчөјәм бу дәһшәти.
 Гој ајаға галхыб јер үзү
 горусун вәһшиләрдән
 Вәтән јолунда гырылан бир милләти.
 Кәлсин көмәјинә нечә өлкәнин,
 нечә рәнкли оғуллары.
 Гој синәләри илә кәссинләр,
 гандан пәләнк дәриситәк
 хал-хал олмуш гумлу јоллары.
 Кәссинләр күлләнин,
 бомбанын сәсини.
 Кәссинләр Әлчәзаирә узанан
 Франса гулдурунун пәнчәсини.

IV

Гардашым!
 Көрәсән дөзәрми кәлмәләр,
 Әкәр һәјәтләринә бир гара кирсә.
 Јәгин бир һај гопар ки,
 бүтүн Франса јығылар Парисә,
 Јүз гәрар чыхар бир нәфәрә;
 «Асын»!
 «Өлдүрүн»!
 «Кәсин»!
 «Гој ибрәт олсун көрәнләрә,
 Халгын гапысыны дөјмәмиш
 һәјәтинә кирәнләрә».
 Бәс өзкә вәтәннини гәсб едәнләрин,
 «Һаггым» дејәни сүнкүјлә дидәнләрин,
 көрәсән чәзасы нәдир?!
 Мәндән сорушсалар әкәр
 бир гәрар верәрәм:
 —Бу чаниләрин һамысын

бир кәндирдән асын!
Асын!
Лап дүнҗанын башынын үстүндән.
Гоҗ илләрлә галсын бу дар...
Синәләриндә бир чүмлә:
«Өзкәләрин вәтәнинә сохулан чанаварлар»

1960

МӘЧНУН СӨЈУД

1963

БЕРЛИН

Берлин... илк дөфәдир көрүрәм ону,
Думан ичиндәдир бу гәдим шәһәр.
Санки тәҗҗарәнин уғултусуну
Һәлә дә әкс едир кениш күчәләр.

Дашкөмүр гохусу кәлир һавадан,
Санки шәһәр деҗил, сөнмүш очагдыр.
Илк дөфә бураҗа кәлән һәр инсан
Көмүр гохусуҗла растлашачагдыр.

Гәдим биналарын үзү гапгара,
Елә бил кимәсә о, җас сахламыш.
Гурум пәрдә чәкиб даш-диварлара
Нахышлар үстүндә нахыш бағламыш.

Учуг евләр дә вар шәһәрдә тәк-тәк,
Нә сөгфи галмышдыр, нә дә аҗнасы.
Дөҗүшдән җаралы гаҗыданлар тәк
Көксүнүн үстүндә күллә җарасы.

Гитлерин о мөшһур барикаһындан
Бир тәпә учалмыш бир хижабанда.
Ордан нә гуш кечир, нә дә ки, инсан,
Битмәмиш үстүндә от да, тикан да.

Кичик бир мејданда бөјүк бир бина,
Фашист зинданыјмыш о да бир заман.
О мин-мин адамы алмыш гојнуна,
Анчаг гајытмамыш бурдан бир инсан.

Инди харабадыр һаман зиндан да,
Төкүлмүш дашлары галаг-галагдыр.
Зинданын јериндә—һаман мејданда
Дејирләр, бир мәктәб салыначагдыр.

(Көр нечә дәјишмиш һөкмү заманын,
Баба тикәнләри нәвә дағыдыр.
Даһа вахты кечмиш дарын, зинданын—
Инди јер үзүнүн үрфан чағыдыр...)

Бурда дар күчәјлә чијин-чијинә.
Тәзә хижабан вар кениш, бәзәкли.
Јени биналарын әтәкләринә
Көһнә сарајларын јетишмир әли...

Берлинин гәрибә бир көркәми вар,
Елә илк көрүшдән һисс олунур бу.
Бир јан тәзә шәһәр: көзәл биналар,
Бир јан көһнә Берлин: һисли, гурумлу.

Берлин, 1961

ҺЕНРИХ ҺЕЈНЕЈӨ

Кәлдим Алманијаја сәни көрмәјә,
(Бир шаир гәлбиндән доған көрүшдү.)
Сәрһәддән кечәндә көмрүкханада
Дедијин мисралар¹ јадыма дүшдү.

Мәни ахтармады о сарышын гыз,
Нә мән гачагчыјам, нә вахт о вахтдыр.
«Һејнени көрмәјә кәлмишәм» дедим,
О гыз күлүмсәјиб үзүмә бахды.

Сонра китабыны узадыб мәнә,
Шәклини көстәрди:—Һенридир,—деди.
Елә бил о кичик ағ әлләрилә
Мәнә китаб дејил, дүнјаны верди.

Бир вахт гачаг олан һаман «Нәғмәләр»²
Инди ајаг ачмыш шәһәрә, кәндә.
Кәлдим Алманијада мән сәни көрдүм
Мин-мин инсанларын нәғмәләриндә.

Берлин, 1961

РЕЈХСТАГ

Мәғлуб олмуш чәнжавәрин дәбилгәси тәк,
Рејхстаг да дүшүб галмыш һәрб мејданында.
Бу чәлладлар мәскәниндән үз дөндәрәрәк,
Инсанлар да көрүнмәјир онун јанында.

Диварларда күллә јери гаралыр ашкар.
Нә сәғфи вар, нә гапысы, нә дә тағлары.

¹ Һ. Һејнени «Алманијада» поемасына ишарәдир.

² «Нәғмәләр» китабы.

Бу сонунчу дөјүшлөрдө сахламадылар
Див көркөмли бир бинаны, чөп ајаглары.

Жараланмыш синәсини сөжкөйб жерә,
Тәслим олду ағ бајрагла шөртсиз, гөрарсыз
Бир вахт бурдан алгыш сәси галхды көјлөрә,
Инди бура сары јарпаг әләјир пајыз...

Гоча Берлин дөјишдикчә өз көркәмини,
Һәрбин нечә нишанлары силинир, кедир.
Рејхстагса сағалмајан јаралар кими,
Бу шөһәрин көксү үстә бир нишанәдир.

Бир шөһәрин, бир өлкәнин, бир халгын дејил,
Бир тарихин, бир дүнјанын јарасыдыр о.
Нә гәдәр ки, һәрб гохусу чәкилмәмиш, бил,
Бу көркөмдә, бу шәкилдә галасыдыр о.

Берлин, 1961

СӘРҲӘД

I

Ики өлкә арасында сәрһәд көрмүшөм,
Ја дәрәдән, ја да дүздән кечир о сәрһәд.
Ортадакы ағачдаса ики чүр нишан,
Ја да ки, өз бајрағыны асыр һәр дөвләт.

Адамлар да нәсил-нәсил кәлиб кетдикчә,
Бу сәрһәддән узаг кәзир, кәнар јашајыр.
Билирләр ки, бу нишанын о тәрәфиндә
Башга елләр, гәбиләләр, халглар јашајыр.

Чох олур ки, гоншу олан бу милләтләрин
Охшамајыр дилләри дә, адәтләри дә.
Башга-башга олур бә'зән о торпаглары
Көркәми дә, иглими дә, не'мәтләри дә.

Инсан оғлу алышдыгча бу ајрылыға
Чох олур ки, сәрһәд сөзү чыхыр јадындан.
Фәгәт бә'зән көрүрсән ки, өмрү бојунча
Бу сәрһәдди, ајрылығы дәрд едир инсан.

II

Берлиндәјәм... Баш галдырыб кәдәрим, дәрдим,
Бир шөһәрин ортасында сәрһәд көрүрәм.
Ики јерә парчаланмыш бир мәмләкәтин
Агрысыны, ачысыны мән дә билирәм.

Силаһ тутмуш ики гардаш дуруб үз-үзә,
Ағ дашларың чәркәсинә бахыр нифрәтлә.
Һасар дејил, дағ чәкилмиш синәси үстә
Бир өлкәнин, бир милләтин бу даш сәрһәдлә.

Дејирләр ки: «Көздән узаг—көнүлдән узаг...»
Бу дүздүрсә, дејин нәдир һичран јарасы!
Бу һәсрәти көрмәјәнләр һардан билсин ки,
Нечә олур бир үрәјин парчаланмасы!

Хијабанлар, мәһәлләләр бөлүнмүш јары,
Бу башында огул олур, о башда ана.
Бир күчәңи башдан-баша кетмәк истәсән,
Бир чаһандан дүшәчәксән башга чаһана.

Уча евләр дајанмышдыр габаг-габаға,
О тајдакы пәнчәрәләр тахталанмышдыр.
Ана оғлун, ата гызын көрмәсин дејә,
Сәрһәд боју нечә ев дә бош сахланмышдыр.

Дүшүнүрөм бу шөһөрин фачиэсини;
Нечэ-нечэ шөһөрлөри учуран нашы,
Дүшүнүрдү бир күн белэ сэрһэд олачаг
Учурдугу һәр бинанын, һәр евин дашы?!
Бир вахт Һитлер фатеһ кими нечэ өлкэни
Жандырырды, дағыдырды, ја талајырды.
О билмирди гана батмыш өз эллэрилэ
Алманијанын синэсиндэ од галајырды!

Инди билир алман оғлу, билир бир сөһөр
Өз элилэ учурачаг бу даш сэрһэдди.
Нэ сүнкүјлэ, нэ гануила ајырмаг олмаз
Һәмншәлик бир милләти, бир мәмләкәти!!!

Берлин, 1961

АНА ҺЕЈКӘЛИ

Берлиндә Трептовпаркда мұһарибә заманы
Һәлак олмуш әскәрләрин аналарының
үмүми символу олараг гара мәрмөрдән бир
«Ана һејкәли» тојулмушдур.

Бир һејкәл өнүндә дајанмышам мән
Зил гара мәрмөрдән јонмуш сәнәткар.
О нә Венерадыр, нә ана Мәрјәм,
Анадыр, онун да өз дүңјасы вар.

Диз үстә чөксә дә, јалвармыр анчаг
Чијиндә бир өмрүн кәдәри, дәрди.
Онун дәрдләрини чөксәјди торпаг,
Инан торпаг өзү дизә чөкәрди.

Һејкәл ағы дејир, һејкәл аглајыр,
Кимсә ешитмәјир һыңгырығыны.

О әл јајлыгыјла боғуб сахлајыр
Бүтүн гәзәбини, гышгырығыны...

Бахырам... һејкәлин көз јашлары да
Санки јанағында киләләнмишдир.
Бу ана торпағын буз дашлары да
Ананын дәрдиндән дилә кәлмишдир.

Һејкәл гәм дәрјасы... сәнәткара бах,
Даша көчүрмүшдүр инсан јасыны.
Өмрүмдә илк дөфә көрүрдүм анчаг
Һејкәлин һөнкүрүб ағламасыны.

Нечә ағламасын о бөјүк ана,
(Бир дә һәр ағламаг ачизлик дејил!)
Бирчә күллә илә итән оғлуна
О лајла чалмышдыр көрүн нечә ил.

Нечә ил јухусуз галды кечәләр,
О кешик чәкди ки, баласы јатсын.
Дүшүндү бир заман гочалса әкәр,
Огул да ананын дадына чатсын.

Фәгәт огул һаны?... чәбһәјә кетди...
Нә кери гајытды, нә хәбәр кәлди.
Елә бил ананын кәичлији итди...
Бир күнүн ичиндә гәдди әјилди.

Индисә аглајыр о һејкәл ана...
Аглајыр гара шал, о гара палтар.
Аглајыр—бир даһа огул дағына
Јаныб ағламасын бизим аналар.

Бахырам... анајла данышырам мән:
Дејирәм:—Бу дәрдин, кәдәрин һағдыр.

Галх инди нэвэнин жапыш элиндэн.
О, неч вахт чэбхэдэ олмајачагдыр!

Берлин, 1961

МЭЧНУН СӨЈУД

Берлиндэ жағышлы пајыз күнлэри,
Булуд көз јашыјла јујур шәһэри.
Күчэлэр бомбошдур, нэ сәс, нэ адам.
Мәнсә тәк отагда лап дарыхмышам.
Чыхырам шәһэрә...
Сысга жағышда
Көз јашы ахыдыр ағач да, даш да.
Кичик бир мејдандан кечдијим замаң.
Көркәми пәришан, өзү пәришан
Бир мачнун сөјүдү көрүрәм бирдән.
Онун габағында дајанырам мән.
Бир архын үстүндә о дурмушдур тәк,
Сакитлик ичиндә фикрә кедәрәк...
Сачлары гарышмыш зәманә кими.
Өзүсә һәр шејә биканә кими.
Сәһрадан, күнәшдән, гумдан узагда,
Бу сојуг, рүтубәт, гәрнб торпагда,
Кәлиб кедәнләрә бахыр һәсрәтлә.
О одлу, о гајвар, чошгун хисләтлә,
Бу сојуг шәһәрдә нечә дөзүр о?
Бурда нә ахтарыр, кими кәзир о?
Мачнун сөјүдмүдүр белә лал дурур?
Јох, о Мачнун дејил,
Бир хәјал дурур...
Мачнуна охшајыр көркәминдә о,
Олмамыш мачнунлуг аләминдә о.
Мачнун зәманәјлә кпрмәди дона,
Дөврүнүн әп гәти ганунларына

О нә «бәли» деди, нә дә баш әјди.
Санки ики дүнја баш-баша дәјди.
Сонра да дејинкән гары сајағы,
Бәһтана ачылды дөврүн додағы.
Нә һөкмү, нә зору дада чатмады,
Фәгәт о сусмады, арам тутмады,
Јаныб «Мачнун» деди ешгин оғлуна.
Гејсә бах, фәхр етди мачнунлуғуна.
Ачыг синәсини вериб габаға,
Јалын ајағыјла одлу торпаға
Јени чығыр салыб обадан чыхды.
О деди: «Мачнуна јоллар ачыгдыр...»
Гылынч да, низә дә, ох да, зәнчир дә
Сахлаја билмәди ону бир јердә.
Кәзди иглим-иглим о кәнч јашында,
Мәһәббәт, сөдагәт, һагг савашында
Нечә һөкмдары салды тахтындан.
Нечә чәнкавәр дә күсүб бахтындан
Мачнунла дуранда габаг-габаға
Ғанлы гылынчыны атды торпаға.
Рам етди чөлләрин пәләнкини дә,
Чејранын горхулу үрәјини дә.
Инсана исидән бәлкә о олду.
Дағларын дөшүндә мачлис гурулду.
Чөлүн сакинләри јығылыб кәлди,
Гачан да, гован да бурда динчәлди.
Нә күчлү бәлләнди, нә дә ки, ачиз.
Һаким гулсуз олду, гуллар һакимсиз.
О јыгды һамыны өз сүфрәсинә,
Үлви бир мәһәббәт даһрәсинә.
Бу үнә мачлисиндә һөрмәтә ме'јар
Бир мәһәббәт олду, бир дә е'тибар.

Бәс инди көрдүјүм бу нә аләмдир?
О Мачнун һардадыр?

Бу Мәчнун кимдир?
 Сачлары төкүлмүш чижинләринә,
 О инам, о тәмкин, о гәм јеринә
 Онун көзләриндән ахан јашдырмы?
 О өз кечмишиндән ажрылмышдырмы?
 Бирдән мәчнун сөјүд кәләрәк дилә
 Деди:—Елә демә, бир инсаф елә.
 О јазыг, кимсәсиз Мәчнун мәнәм, мән!
 Фәгәт ажрылмадым өз кечмишимдән...
 —Јох,—дедим,—бу фикир әсла дүз дејил
 Мәчнун јазыг дејил, кимсәсиз дејил.
 Бир јердән кәлмишәм одлу, атәшли,
 Гуму һәрарәтли, көјү күнәшли.
 Лејли дә ордадыр.
 Бәли өзүдүр...
 Мәчнуну олдуғун о шәрг гызыдыр.
 Көзләри Дәмәшгин кечәләри тәк,
 Сачлары Фәратдан бир гәдәр кәдәк.
 Гашлары чатылмыш гылынч тәк гоша,
 Санки Нофәл өзү чатмыш баш-баша.
 Нәхлә бәрабәрدير боју, гамәти
 Дәчлә нәғмәсидир сөзү, сәһбәти.
 Јериши, дурушу елә Лејли тәк.
 Әјниндә әтәји нәшјәли көјнәк.
 Ничранын одундан кәләрәк дилә,
 Нәр ахшам сәсини чәкәндә зилә
 Хәзәрин синәси габарыр, енир,
 О гызын сәсиндән сәһралар динир.
 Дағларда әк солур «Ја Гејс!» кәлмәси.
 Онун мәнәбәбти, дәрди, нәғмәси
 Сәнин нәсрәтиндир, сәнин фәрағын.
 Инсанын, дөвранын, бир дә торпағын
 Мин иллик дәрдини данышыр бизә.
 Санки Фүзули дә гарышыр бизә
 Она гулаг асыр...

«Еј хош ол мәст ки, билмәз
 гәми аләм нә имиш.
 Нә чәкир аләм үчүн гәм,
 нә биләр гәм нә имиш.»

Көрдүм ки, дүшүнүр мәчнун сөјүд дә.
 Бајагдан көз јашы төкән сөјүддә
 Инди башга һал вар, башга көркәм вар.
 Санки ону ондан ажырмышдылар.
 Гачандан-һачана кәләрәк дилә
 Деди:—Һеч билмирәм бу кәлишинлә
 Мәнә севинч вердин, јохса да кәдәр.
 (Бағышла, гәлбинә тохунсам әкәр...)
 Арајыб, ахтарыб мәни тапмысан,
 Буну бир дүнјаја дәјишмәз инсан.
 Нә гәдәр сыхса да бу гүрбәт мәни,
 Сәнин сөзүндәки һәрарәт мәни
 Мин ил дә јашадар, бәли, мин ил дә.
 Лејлидән узаға дүшдүјүм елдә...
 —Кәл кәдәк дејирсән?
 Нара кәдәк биз!
 Сиз мәнә Лејлини вә'д едирсиниз.
 Мәни атәшләрә чәкирсиз јенә.
 Јох! Дөзә билмәрәм вәслин дәрдинә.
 Јох, дөзә билмәрәм! Бу дәрдим бәсдир!
 Мин иллик фәрагдан гачмаг әбәсдир.
 Бир дә Лејли өзү данлајыб дејәр:
 —Сәни Мәчнун билиб севирди елләр.
 Сәнинсә дөзүмүн, һүнәрин бујмуш?
 «Мәчнун дизә чөкүб, о тәслим олмуш...»
 Дејиб данламазмы көрәнләр мәни!
 Јох! Вәслә чағырмаз әрәнләр мәни.
 Кәдәси дејиләм доғрусу бурдан.
 Мән вәслә јетишсәм ким чәкәр ничран!

Елэ бир адам көстөрин,
 һаны?!
Мән она тапшырыб кедим һичраны.
«...Мәчнун көчүб кетди синәсиндә гәм,
Инди бу дөвранын Мәчнуну мәнәм...»
Дејән ашигләрин арзусу, гәми
Дөврүнүн Мәчнуну олмаг дејилми.
Өзүн де, ешгиндә бу да һүнәрми?
Мән нечә инаным она дәрди.
Ахы мәним дәрдим һинд дәрјасыдыр.
Лејли о дәрјанын бир дамласыдыр.
Тәкчә ешг олсајды чаһанда дәрдим
Ону пијаләјә төкүб ичәрдим.

Ичиб мәст олардым.

Бәлкә о заман
Нә Лејли оларды, нә мән, нә һичран.
Јох! Јох! Мәстлијин дә олмаз имдады.
Әјәр Өмәр Хәјјам јаранмасајды
Бәлкә инанардым.
Маһалдыр инди.
Тәгсир бизим дејил, зәманәниндир.
Ән бөјүк күнаһкар о әјјам олду,
Мәни Мәчнун етди, о Хәјјам олду.
Инди елә ашиг истәјирәм мән
О јүксәкдә дура ешгидә мәнән.
Сән белә ашигдән кәтирсән хәбәр
Лејлијә демирәм, дүнјаја дәјәр...
Дедим:—Тарих олду сән доған илләр,
Мин туфан ичиндән кечсә дә бәшәр
Сәни унутмады јенә һеч заман.
Истәјим будур ки, сәни бу дөвран
Јенидән доғараг өз оғлу кими,
Јашатсын Низами, Фүзули кими.
—Јашатсын дејирсән! Гәрибәдир бу!

Де нә вахт мүгәддәс бир ешгин оғлу
Јенидән јашамаг фикринә дүшдү!
Бир дә ки, Мәчнуну ким өлдүрмүшдү?
Дүнән гәбиләдән чыхан бир нәфәр
Бу күн шөһрәтләниши бу дүнја гәдәр.
Инди мән һәр елдә, һәр дијардајам.
Нәјатда, торпагда, хәјаллардајам.
Бурда бир ағачам, Шәргдә дастанам,
Китабам, нәғмәјәм, ше'рәм, инсанам.
Нечә ад вермишдир мәнә һәр устад
Гәрбдә Отеллојам, Шәргсәдә Фәрһад.
Бир вахт Сән'ан идим, шејхләрин башы,
Сонра Һамлет олдум сараја гаршы.
Мәнсурам, Јусифәм, Ромејајам мән.
Јох, һеч кәс дејиләм, онлар мәнәм, мән...
Сәнсә бу һалымы биләрәк јенә
Кәл кедәк дејирсән нә һагла мәнә!
«Кәл кедәк дејирсән!»
Һара кедим мән?
Де, нечә ајрылым өзүм өзүмдән.
Лејлидән сөз ачдын, Лејли мәндәдир.
Онун ешг атәши бәдәнимдәдир.
Бу гәмим, һәсрәтим, дәрдим Лејлидир.
Ешг одуна јанан һәр ким Лејлидир.
Күнәшсиз јашарам мин ил дә бүтүн.
Лејлисиз галмадым өмрүмдә бир күн.
Бир вахт башым үстә о күнәш олду.
Онун атәшиндән јаныб говрулду
Хејмә ағачы тәк дәрим, бәдәним.
Бир инсан түстүмү көрмәди мәним.
Инди дә бу думан, бу чискин, бу чән
Лејлидир, булуд тәк башымын үстән
Асылыб көз јашы ахыдыр мүдам.
Мән бу көз јашыјла үнс тутмушам,
«Кәл кедәк дејирсән!»

Һара кедим мән?
Де, нечә аҗрылым өзүм өзүмдән.
Ән бөҗүк севинчим бу дәрә, бу гәмдир.
Һичрандан вүсала бирчә гәдәмдир.
Анчаг горхум будур вүсала јетсәм,
Лејлини итирәм, гәми итирәм.
Кәл сән дә чох көрмә һичраны мәнә.
Бил, дөзә билмәрәм вәслин дәрдинә...
Дејәрәк астаҗа әјди башыны
Мән көрдүм Мәчнунун илк көз јашыны
Дүшүндүм гәлбинә тохунмушам мән.
Даныша билмәдим хәчаләтимдән.
Чәкилдим, о сөјүд тәк галды јенә,
Гәрг олуб дәрдинин дәринлијинә
Тәк галды јенә.

Берлин, 1961

МИЛАДДАН ГАБАГКЫ ДАНЫШЫГ ДИЛИНДӘ

—Мәнә бир дәфтәр верин,
бир дә гәләм...
Сатычы гыз әлләрини ачыб јана
башыны тәрпәдир,
јә'ни—билмирәм.
Дүкана кәлән дә јохдур
мүтәрчим ола бәлкә.
Јенә, миладдан габагкы данышыг тәрзи
Чатыр көмәјә...
Дејир:—Һаралысан?
Дејирәм:—Шәргдән кәлмишәм,
—Мирзә Шәфинин вәтәниндән.
Китабыны охумусунуз јәгин.
—Охумушам.

Анчаг сән азәријә охшамајырсан,
ај шәргли гонаг...
Гыз рәфдән бир китаб көтүрүр,
бахырам, үстүндә бир оғлан шәкли вар—
узун чухалы, шиш папаглы.
Бир дә Бейзадын јаратдыгы
Бир Шәрг көзәли,—түл јашмаглы.
сатычы күлүмсәјир шәкилә бахараг.
Дујурам, демәк истәјир:
«Будур Вазеһин һәмвәтәни, ај гонаг...»
Мән ичимә салыб е'тираз тәлатүмүнү
күлүмсәјирәм сатычы гыз кими.
—Јох, белә дејил Шәрг!
Белә дејил, көзәл ханым!
Шәрги белә дүшүнсән инан
һәјатдан јүз ил кери галарсан.
Нә аз, нә дә чох, дүз бирчә әср.
Јох, белә дејил Шәрг!
Әсрин кешмәкешләри ичиндә
дәјишмиш Шәргин көркәми дә,
дүшүнчәси дә.
Онун «әфсанәләр әләми» дә,
«Минбир кечә»си дә.
Нә «Бахчасарај фантаны» вар
нә дә Бәһрам шаһын һәрәмханасы.
Јох, башгадыр
Бајронун поемаларындан өјрәндијин Шәргин
индики дүнјасы.
Бәлкә бир заман вармыш!
Даһа јохдур о әләм!
Инди о дүнјаны мән дә
ипәк пәрделәр архасындакы
сәһнәләрлә көрүрәм
Даһа јохдур о әләм!
Нә дөвә карваны вар,

нә дә улаг үстүндә мүркүләжән сарван.
Авропаны ахтарсан
Шәргдән чох дэвә тапарсан.
Нә шиш папаг кеҗирик.
нә дә вәзнәли чуха.
Бахын, мән дә сәнин қими кеҗинмишәм;
башым ачыг, аҗағы дар шалвар,
ағ көјнәк, крахмаллы җаха.
Нә шиш папағым вар,
нә дә вәзнәли чуха.
Көзәл ханым!
Елә сәнин дә жүз ил габагкы деҗил,
Дүшүнчән дә, палтарын да.
Перлон көјнәжин дә,
әҗнинә күч илә кеҗдиҗин
топугдан јухары шалварын да.
Јүз ил габагкы деҗил, ханым.
Ниҗә сән күндә бир бој артыркән
мән кәрәк өз јеримдә даҗаным!
Ниҗә? Ниҗә китабдан өҗрәнирсән
һәҗатыны бир милләтин!
«Әфсанәли, тилсимли, чадулу Шәрг...»
«Һәр аддымы маңәраларла долу Шәрг.»
Јох, белә Шәрг олмамыш, ханым!
Јохдур инди дә!
Биз дэвә үстүндә кечдик кечән әсрләри,
сиз ат белиндә.
Гәрб хач жүрүшү апарды,
әрәбләр дин дөҗүшү.
Һәр икисини ләһәтләди заман
Һәр икисиндә сөнән очаг олду,
өлән инсан.
Бир заман сиз дә силаһ көтүрдүнүз, биз дә.
Бир дүшмәнә гаршы дөҗүшдүк
икимиз дә.

Сән «Тохучулар» маршы охдун,
мән «Мүчаһид» нәғмәси.
Бәли, көзәл ханым,
Шәргин өз һәгигәти вар,
Гәрбин өз фәлсәфәси...
Галилеји ода атдылар Гәрбдә.
Шәргдә Нәсимини соҗдулар дири-дири.
Бу өзүнү дәрк еләди,
дүнҗаны кәшф едәндә о бири.
Гәрб гулаг асанда
гоча һомерин Одиссејә гошдуғу нәғмәсинә,
Рүстәм Гаф дағында
дизини гоҗмушду Ағ дивин синәсинә...
Искәндәр Нүшабәҗлә үз-үзә дуран заман
сон һөкмү Низами верди фәгәт.
Бәли, көзәл ханым,
Бу јер күрәмиздә
әфсанә, чаду, тилсимлә
јашамамыш һеч милләт.
Шәрг илә Гәрб арасындакы мәсафәнин
инди дәҗишмишкән заман өлчүсү.
Јенә сән,
Шәрги
Бәһзадын шәкилләрилә өлчүрсән.
Кәл мәнимлә кедәк Шәргә.
Өзүн көр нә аләм вар
Мирзәнин елиндә.
Кедәк, нә учан халчада,
нә дэвә үстүндә,
нә дә ат белиндә.
Кедәк, ики саатдан сонра
тәҗҗарә мејданында дүш,
гара сачлы, гара көзлү
өмүр јолдашымла көрүш.
Нә түл јашмағы вар,

нә гара рүбәнди.
(Чиркинләр кизләнмиркән
нијә јашынсын
Шәргин көзәлләри инди!)
Јох, о гыганмаз да тутдугум бу «ишә».
Ахы, шәрглиләр Отелло олмурлар һәмишә!
Кедәк, көзәл ханым,
Сән дә Шәрги кәз
мән Гәрби кәздијим кими.
Көр нечә дә бөјүк олур
буғдајы дәридиләрин гәлби.
Нечә шәһәри, кәнди кәз
јолуна Қашан халысы сәрсинләр.
Күнәши дә, дәнизи дә
ихтијарына версинләр.
Чим, јан... Ахшам һансы евдә галсан
Ја Тәбриз чилову јејәрсән,
Ја да Гафгаз кабабы.
Үстүндән бал шәрбәти ичәрсән,
ја да Күрчүстан шәрабы.
Анчаг биздә бир мәсәл вар;
«Илан вуран ала чатыдан горхар...»
Кедәк, нә «Һачы Вилһелм» тәк,
нә дә әфсанә јазан кими.
Кедәк дост кими,
һәгиги инсан кими.

Алманија, Ерфурт шәһәри, 1961

КӨРӘСӘН АДАМ НИЈӘ ДАРЫХЫР?

Ајрылдығымыз ики һәфтәдир,
дарыхырам анчаг.
Билмирәм дөзүмүм азалыб,

бәлкә дә јашым өтүр, нәдир.
Өзүмә дә биртәһәр кәлир
бу дарыхмаг.
Бир заман хәјалыјла ганадландығым,
һәјатда ән бөјүк арзу сандығым,
кечә рәјалар ичиндә
шәһәр-шәһәр,
күчә-күчә кәздијим,
јаван чөрәјинә,
евсизлијинә дөздүјүм—
Авропанын мәркизиндәјәм инди.
Нә ајағым јоруланадәк кәзмишәм,
нә башым кичәлләнәнә кими.
Анчаг бир нараһатлыг ојнадыр гәлбими...
Бир дә ки,
гүрбәтдә дарыхмаг бир адәтдир,
ел үчүн, вәтән үчүн.
дарыхыр адам...
Бәлкә мән дә
елә бу адәтә инаныб дарыхырам?
һәр күн јағыш јағыр бурда,
күнәш үчүн дарыхырам.
Хијабана чыхырам, һамы лагејд...
Үрәкдән кәлән күлүш үчүн дарыхырам.
Таныш бир кәлмә,
доғма бир сөз үчүн дарыхырам.
Илләрдән бәри адәт етдијим буғдајы үздә
гара көз үчүн дарыхырам.
Гыш кечәләриндән узун
гулач-гулач сачлары
архасынча сүрүнән
Азәри гызы үчүн дарыхырам.
Дарыхырам, севкилим,
Азәрин өзү үчүн дарыхырам,
Дарыхырам

Нәғмәси далға-далға
саһил гумларына төкүлән Хәзәрден өтрү.
Күләжинә адәт етдијим
доғма шәһәрдән өтрү.
Сәнинчин, ушағларчын дарыхырам.
Евимизә һәр күн кәлән
достларчын, гонағларчын дарыхырам.
Дарыхырам,
елә бил бу һалымдан дарыхыр отағ да.
Далғаларда¹ Бакыны кәзирәм...
Бакы саһилдәдир,
мән далғалар арасында,
далғалар саһилдән узағда...
Муғамат истәјир үрәјим
Нә ола, елә бу ан, бу отағда
Гурбан дајы «Чобан бајаты» чала.
гулаг асам тарын сәсинә—
Сары симләрин
пәрдәләр үстүндә
һәзин-һәзин инилдәмәсинә.
Фүзули кәдериндән сәз ача тар,
мизраб-мизраб, ағыр-ағыр.
Бәлкә һафиздән даныша,
Үрәјим јаман дарыхыр...
Муғамат истәјирәм.
Бәлкә Рүбәбә «Чаһаркаһ» охуја,
Бәлкә «Гатар».
Бәлкә дә «Фүзули кантатасы»ны чалалар.
Отуруб гулаг асам сәһәрә гәдәр.
Бакыны тапсајдым
бәлкә дарыхмаздым бу гәдәр...
Отағ сакит, өзүм тәк.
Дарыхырам, нә едим...
Дарыхмағ күнаһ дејил, севкилим,

¹ Радио далғасына ишарәдир.

Сәндән нә кизлин, бу күн һаһара
суда бишмиш картофла балығ једим.
Анчағ дүшдү јадыма
Хачбулагда једијимиз кабаб, бир дә
јаны ајранлы шүјүдпловун сәнин.
Дүшдү јадыма, даһа нә едим...
Билирәм күләчәксән,
бәлкә дә дејәчәксән;
«һәлә өјрәнмәмисән,
одур ки, дарыхырсан
доғма адәтләр үчүн.»
Бәли дарыхырам.
Фәгәт доғма јурд үчүн.
бир дә доғма не'мәтләр үчүн,
дарыхырам,
дарыхырам...

Берлин, 1961

ПЕТЕФИ ВӘ ШӘРГЛИ КӘЛИН

Дунајын саһилиндә
Гара мәрмәр дашындан—
Уча бир һејкәл дурур.
Алнында дәрин гырыш,
Бахышында бир гүрур.
Гара сачлы, гара көз
Шәргдән кәлмиш бир көзәл,
Бир дәстә лалә гојур
Онун мәрмәр дашына.
Сонра дикәлиб бахыр
Һејкәлин үфүгләрә
Дикәлмиш бахышына.
Петефидир о һејкәл...

Петефидир дајанан...
Мачар торпагы кими
Нечә эзәмәтлидир!
Чичәк гојан о кәлин
Шаир тәбиәтлидир,
Петефи хисләтлидир.
Дајаныб бахырам мән,
Бахыр нечә мачар да.
Көрән һансы лисанда,
Көрән һансы дијарда
Петефини охујуб?
Һәсрәт, гәзәб, кин долу,
Интигам, нифрәт долу,
Арзу, инам, мәнһәббәт,
Бир дә һәгигәт долу
Мисраларын, сөзләрин
Мәһнасыны о дујуб,
Һансы дилдә охујуб?
Алышан үрәјинин
Атәшини, одуну
Дөндәрәрәк лаләјә,
Дәстә тутуб кәтирмиш
Петефијә һәдијјә.
Бәлкә елә о кәлин
Петефи таледәдир,
Петефи нијјәтлидир!
Һәјкәлин гаршысында
Дајаныб һәјкәл кими
О, шаири сејр едир!
Көрән билirmi, шаир—
Һансы илдә, киминлә
Силаһ чәкиб дөјүшдү?
Һансы хаин әлиндә
Јараланыб о гартал,
Сәнәт асиманындан

Нә вахт торпаға дүшдү?
Көрән билir о дилбәр?
Билмәмиш олмаз јәгин.
Әсрин көксү үстүнә,
Ахы, ады јазылыр
Азадлығын јолунда —
Дөјүшүб өләнләрини.
Гәһрәманлар сусмајыр
Нә дарда, нә мәнһәсдә.
Јәгин о да ешидиб
Шаирин сон нәфәсдә
Синәсинни ганыјла
Әријиб бухарланан,
Нәфәсинин одундан
Атәш тутуб, од аман
Торпагы, мәнһум етмиш
Гәзәб долу сөзләри.
Ахы, торпаг өзү дә
Ону унутмамышдыр
Нечә илләрдән бәри...
«Нә јемисән, еј торпаг,
Бир чаваб вер мәнә сән;
Сән бу гәдәр көз јашы,
Бу гәдәр ган ичирсән!»
Кәлин бахыр, сорушмур,
Нијә гылынч тахыр о?
Нијә торпаға бахмыр,
Үфүгләрә бахыр о?
О сорушмур, Петефи
Сән һара, гылынч һара?
Ахы силаһ јарашмыр
Шаирә, сәнәткара?
Јох, о дујур бу дәрди,
Бу ағрыны билir о,
Ахы Шәргдән кәлир о!

Шәргин дәрди бөжүкдүр
Инди Шәргин өзүндән!
Бу һәсрәти ду журам
Һејкәл кими дајанмыш
О бағдадлы көзәлиң
Бир чүт гара көзүндән.
Онун ана торпағы
Топ ағзына гојулды,
Јад әлдә һәррач олуб
Әср-әср сојулды.
Бағдад Шәргин көзәли,
Бағдад Шәргә кәлинди,
О кәлинин синәси
Јадларын күлләсилә
Парчаланды, дәлинди.
Сән кимә вәтән олдун,
Кимә гул базарлы Шәрг!
«Тәләји кәм, бәхти кәм».
Итирдији сәадәт,
Газандығы кәдәр, гәм,
Еј мискин көркәмли Шәрг!
Дүнјада ач танынан
Бу дүнјадан варлы Шәрг!
О кәлин Шәргдән кәлиб,
Кәлин дујур бу дәрди!
Оғлу шаир олсајды,
Әри нә, гардашы нә,
Азадлыг дөјүшүнә
Кәдән шаир оғлуна
Өзү гылынч верәрди...
Еј азадлыг! Азадлыг!
Дүнјада сәндән көзәл,
Дүнјада сәндән артыг
Не'мәт вармы? Билмирәм!
Һәјатда сәндән өзкә

Сөзә, ше'рә, сәнәтә,
Бүтүн бәшәријјәтә
Сәадәт диләмирәм!!!
Азадлығын јолунда
Дејин, ким әскәр олмаз!
Шаир дә силаһ тахар!
Ше'р дә силаһ тахар!
Әса тутан нәнә дә,
Мәктәб јашлы нәвә дә,
Гуртулуш дөјүшүндә
Сәф-сәф ајаға галхар,
Ел бүтүн силаһ тахар!
Кәлин дујур бу дәрди.
О сорушмур Петефи
Сән һара, гылынч һара?
Вәтән дарда галанда.
Ахы гәләм јеринә,
О бә'зән гылынч верир
Шаирә, сәнәткара.
Кәлин дөзә билмәјир
Јанаглары исланыр
Аловлу көз јашында.
Кәлин чәкилиб кедир
Фәгәт галыр лаләләр,
Онун үрәк ганындан
Гызармыш пијаләләр,
Галыр һејкәл дашында...
Кәлин чәкилиб кедир,
О кедир арам-арам.
Мән дајаныб бахырам,
Бахыр нечә маچار да
О кәлинин далынча.
Үфүгләрлә бирләшиб
Үфүг бојда олунча,
Бахырлар архасынча...

Петефи дә елә бил
Далғын нәзәрләрилә
Јола салыр кәлини.
Јох, о, Шәргә бојланыр,
Санки көрмәк истәјир
О вәтән мүчәһиди
Көзәлин һејкәлини...

Будапешт, 1961

МАРСЕЛИН ТАЛЕЈИ

Прагада таныш олдуг,
адыны хәбәр алдым
—Марсел,—деди.
—Франсадан кәлмисән јәгин?
—Јох, Әлчәзаирдән.
Бу нәдир!
Шәһәр башыма фырланды елә бил.
«Әлчәзаирли Марсел!»
Әлими чәкиб әлиндән,
гәзәбләндим, дүзү.
Дүшүндүм, нә Әһмәдсән, нә дә Һәсән,
нијә ахы Марселсән?
Сонра да үрәјим јанды һалына.
Бәлкә дә хош кәлмәкчин ағаларына
атан гәсдән гојмуш сәнә бу ады.
Ахы сиз олмасајдыныз
Африка бојундуруг алтында галмазды!
Дәјмәзди Әлчәзаирә кәлмәләрин ајағы да,
Парчаланмазды тала-тала
Африка торпағы да...
Ахы сән Марсел,
анан Франсуа,
атан Шарл
олмасајды әкәр,

Кимә сығынарды гүрбәт бир өлкәдә
әли силаһлы кәлмәләр!
Титрәк додагларында
ачы бир тәбәссүм,
башыны әјиб ашағы
—Атам Әһмәддир,
анам Күлсүм.
Марсел олса да адым,
Әлчәзаирлијәм өзүм.
Гарышды сөһбәтә
Мәракешли Мәһәммәд,
гыврым сачларында күнәшин гоһусу,
гара көзләриндә одлу бир мәнәһбәт.
Галын додагларыны бүзәрәк
бир Марселә бахды,
бир мәнә.
—Јох!—деди—әрәб демәк олмаз сәнә!
Јох, гардашым инчимә сән,
бәлкә Әлчәзаирдә доғулмуш бир кәлмәсән!
Сачын—сапсары,
көзләрин—көмкөј,
өзүн фирәнкчә данышырсан.
Һаран әрәбә охшајыр, гардаш, һаран?!
Ики кәлмә әрәбчә даныш,
сонра гылыңчыны чәк бојнуму вур...
Африкада беләләри азмы.
Шәргдә доғулур,
Шәргдә јашајыр, дар ајагда
кәлмәләрлә бир јердә силаһ дашыјыр.
Инчимә мәнән, Марсел.
әлчәзаирлисән, буну данмырам.
Анчаг әрәб олмағына инанмырам!
Ахы, аз көрмәмишәм,
Африка сизинлә долудур.
«Африкалыјам» дејиб,

сонра богазымызда бир шаһмар олур.
Сујумузу ичиб, чөрәјимизи јејир.
Данышанда да үзүмүзә «вәһши» дејир.
Һәлә апардыглары сәрвәт
галсын бир јана.
Һејван кими бахырлар
әлинин зәһмәти,
алнынын тәрилә
јашадыглары инсана.
Инчимә мөндән, Марсел,
инчимә!
сән әлчәзаирлисән,
буна сөзүм јох.
Фәгәт ағачы ичиндән јејән гурдлары
көрмәјә көзүм јох!
Мән әрәбәм!
Дедикләрим һәгигәтдир,
ачы олса да, данышмаја билмәрәм.
Өзүмү, нәслими данан,
Африканы парча-парча удуб
наллы чәкмәләрилә синәмин үстүндә дајанан
чәнаблары, бағышлаја билмәрәм!..
Марсел тутулду булуд кими,
елә бил даһа да саралды јанаглары.
Мәһәмәдин зәрбәләриндән әзилән бәдәнини,
сахлаја билмәди ајаглары.
Јанындакы даша чөкүб
әлләрилә өртдү үзүнү.
Дүшүндүм, бу иттиһамлардан
Марсел нечә гуртарачаг өзүнү!
Бәлкә тәслим әламәтидир елә бу һал?
Ахы, инди нә зәнчир вар,
нә гандал.
Үз-үзә дајанмыш
бир әрәблә бир кәлмә.

Марсел сусурду,
данышмырды бир кәлмә..
Бирдән башыны галдырыб
долмуш көзләрилә
бир Мәһәмәдә бахды, бир мәнә:
—Доғрудур!—дејә,—бағырды.—
Доғрудур, һагг верирәм сәнә!
Мән дә дујмушам бу һәгигәти.
Дујмушам чоҳдан, нечә илләр габаг.
Фәгәт тәләјимә бах!
Бир заман гурғушунла
јадлара дедијим бу сөзләри,
инди сән,
Мәһәмәд, мәним өзүмә дејирсән!
Алданыб адыма, сачларымын сарысына,
сән сөз дағы чәкдин
гәлбимин хәнчәр јарасына.
Јох, гынамырам сәни, Мәһәмәд,
гынамырам.
Көр неч тәлесиз олурмуш адам...»
...Әлчәзаирдә доғулмушам,
әрәб олмуш атам, амам.
Мән өзүм дә бир әрәбәм,
дамарымда әрәб ганы.
Бу дүнјаја кәлән күндән
мән әрәбчә чағырмышам өз анамы.
О заман ки, мән торпаға гәдәм басдым,—
мән Күлсүмүн лајласына гулаг асдым.
Африканын һавасыја долду синәм.
Фәгәт буна өјүнмүрәм.
Африкада доғулана
ахы бунлар ади һалдыр.
Дүшүнүрәм бәлкә елә
көзләримдә о көјләрин,
сачларымда боз торпағын

рэнки галды...
Анам өлдү, сачларыма эл чөкмөмиш,
көзлөрүмө,
гара кечән һәјатынын
күнләрүндән рэнк чөкмөмиш.
Анам өлдү...
Мән ушагдым,
һисс етмәдим бу ағрыны.
Дамарымда онун ганы,
додағымда онун сүдү,
анам өлдү.
Јетим галдым.
Кәлмәләрдән тә'лим алдым.
Дәјәм гоча франсызды,
дилими дә о ачмышдыр.
О мәнимлә Күлсүмүмүн дилиндә јох,
өз дилиндә данышмышдыр.
Ушаг идим,
дәрк етмәдим бу дәрди дә.
Мән нә билим, мән нә билим,
Күлсүмүмүн көксүндәјмиш
мәним доғма ана дилим...
Мән бөјүдүм, мән данышдым.
Коллечи дә гуртаранда
бу ағрыны дујмамышдым...
Сонра Парис алды мәни...
Тәрк едәндә мән вәтәни—
агладым да.
Сорушмајын нијә, нечин?
Фәгәт, фәгәт дәјәм үчүн.
Парис доғма кәлди мәнә,
Ахы, һәлә ушаглыгдан өјрәнмишдим
о өлкәнин гајдасына, адәтинә.
Адым Марсел, көзләрим көј, рәнким сары.
Мәни фирәнк чағыранда

бир күн әрәб ушаглары
елә бил ки, мән ајылдым,
бир өмүрлүк рејалардан.
Ах, нечә дә дәһшәтлидир
кимлијини дәрк етмәсә әкәр инсан!
Мән әрәбәм, адым Марсел?!
Көрән һардан кәлмиш бу ад?!
Елә бил ки, бирдән-бирә
адым мәнә көрүндү јад.
Мән әрәбәм!
Инанырдым өзүмә мән!
Бәс нә имиш әсил адым?
Күлсүм верән, Әһмәд верән доғма адым!
Мән Күлсүмү көрмәмишәм,
нечә олду Әһмәддән дә сорушмадым?!
Инди ким вар алым хәбәр?
Ијирми ил билмәдијим өз адымы
кимләр мәнә сөјләсинләр?!
Елә бил ки, бир сәс кәлди
үрәјимин лап ичиндән.
Гулаг асдым о сәсә мән,
гулаг асдым,
о сәс дејир:
«Анла, Марсел,
бу ад, бу дил сәнин дејил,
дәјәниндир...»
Мән гајытдым доғма јурда,
азадлығын чәһәсиндә әскәр олдым.
Мән говушдум өз халгымла, өз елимлә.
Силаһ алыб мән вурушдум
кәлмәләрлә,
бу адымла, бу дилимлә.
Мән вурушдум...
Нә тәнкидим, нә јорулдым.
Сәнкәрләрдә јараландым.

эсир дүшдүм, мөһбус олдум.
Мөһбөсдө дө мөн вурүшдүм,
нө тәнкидим, нө јорулдүм...
Вэтәнимлә биркө чыхдым азадлыға.
Фөгәт инди сән тохундун
синәмдәки бу јараја,
көз бағламыш көһнө даға...
Мән әрәбәм!
атам Әһмәд,
анам Күлсүм!
Мән әрәбәм!
Инанырам буна өзүм.
Адым Марсел,
көзләрим көј, сачым сары!
Нө замандыр унутмушам мән бунлары.
Дамарларда ал ганымла,
бүтүн һиссим, һәјчанымла,
үрәјимлә мән әрәбәм!
Инамымла,
дүшүнчәмлә,
диләјимлә мән әрәбәм!
Мән әрәбәм!!.»
Марсел сусду...
Биз дурмушдуг һејкәл кими.
Мәһәммәдә нәзәр салдым, о динмәди.
Мән Марсели сејр еләдим, о сусурду.
Бирдән мәнә белә кәлди,
Марсел тамам гапгарадыр Мәһәммәд тәк.
Мәһәммәд дө саралмышды Марсел кими
Үчүмүз дө дајанмышдыг,
дајанмышдыг һејкәл кими.

Прага, 1961

МУЗЕЈ ШӘҺӘР

Прага чох көзәлдир,
Музејә охшајыр шәһәр.
Һәр күчәдә, мејданда бир нәфәр—
кими әли силаһлы
кими чијни әбалы,
кими ат үстүндә,
кими јалын ајағлы,
јарымчылпаг.
Әсрләрин кешмәкешиндә дөнәрәк даша,
күчәдә, мејданда дајаныб онлар.
Бә'зиси тәк,
бә'зиләри гоша.
Карл көрпүсүнә чыхсан
баш салондасан елә бил.
Бура һејкәлләр галерејасыдыр,
санки көрпү дејил...
Сағда, дөрд јүз ил әввәл,
күнаһларыны бағышласын дејә,
мүгәддәс атанын өнүндә
дизи үстә чөкмүш бир көзәл...
Солда,
Мәрјәм ана, гучағында көрпәси...
О јанда,
бир кешиш,
сонра, дөвләт мә'муру,
гошун сәркәрдәси...
Ахырда зиндан,
ичәридә голлары гандаллы
ики нәфәр,
Гапы ағзында әлләри силаһлы,
јанлары көпәкли кешикчиләр...
Көрпүдән сонра кениш бир мејдан,
Праганы фашистләрдән горујан
гәһрәманлар дуруб чијин-чијинә...

Нечә дөвләт башчысы,
нечә шаир,
нечә сәркәрдә
дүзүлүб шәһәрин күчәләринә...
Кими һәмҗашына бахыр,
кими оғлуна,
кими дә нәвәләринә...
Даша дөнсәләр дә,
һамысынын үзүндә севинч,
көзләриндә мараг.
гошулублар шәһәрдәки издиһама,
ахына.
Ахы, онлар да әсрләри аша-аша
кәлиб чыхдылар,
доҗма јурдун азадлығына...

Прага, 1961

НИКОЛА МӘ'БӘДИНДӘ

Бир күн мә'бәдә кетдик,
Прагада Никола мә'бәдинә.
Доғрусу, һејрәт апарды мәни:
—Бу ки сал гајалы дағдыр,—дедим.
Пиш гүлләләри
булудлары доғрајырды дилим-дилим,
һәр гүлләнин үстүндә гызыл бир хач,
шағыда чијинләри әбалы раһибләр, кешикчиләр.
Гаңыја билмәдијим даһа нечә нәфәр...
Тапынын үстүндәсә—
ызыл дар ағачындан асылмыш Иса,
башыны әјәрәк синәсинә,
һанки баһмаг белә истәмир
һәри кирәнләрин чөһрәсинә.
Һәридә, бөјүк шамданларын јанында
һүгәддәс ата, чијиндә гырмызы мәхмәрдән әба.
Арфа сәдалары алтында

билмәдим хүтбә охујурду,
јохса дуа...
Гулаг асан да варды, тамаша едән дә
Мүтәрчимлә бир тәрәфдә
сакичә дајаныб мән дә бахырдым,
һүгәддәс китабдан гарышыг хәтләрлә
сүтунлара көчүрүлмүш јазылара.
Бир дә һансы рәссамынса өмрүн баһасына бәзәдији
тавана, дивара...
«Мәрјәм ана, гучағында көрпәси...»
«Исанын јенидән кәлмәси...»
«Бир шәккакын кәсик башы,
дамчы-дамчы ахан исти ганы...»
«Раһибләрин әлине дүшмүш динсизин
үзүндәки изтирабы, һәјәчаны...»
Даһа нечә гәзәбли һејкәлә,
ваһимәли шәклә бахдыг...
Дүзү, дајана билмәдим,
килсәдән чыхдыг.
Күчә күнәшлә долу,
күлә-күлә кечирди адамлар...
Мүтәрчим нәфәс алыб синәси долу,
сонра чеврилиб мәнә деди:
«Бу мә'бәдин ики әср тарихи вар.
О заман ки, Авропада
азалырды е'тигад, инам, буну тикдиләр.
Өзү дә әлһи ил чәкди тамам.
О шәкилләр дә гәсдән чәкилмишдир елә.
Ахы көмәк етмәјиркән нә ширин вә'дләр,
нә дә һијлә,
кечди һүчума интигам, гәзәб, кин.
Сығынды мә'бәдә
бир ајағы гачагда олан дин...»
Дүшүндүм, гәрибәдир һәјат.
Вә'дләр үстүндә јаранмыш е'тигад

көр нә хала дүшүр,
дүнҗаны тутмаг истәркән
ахырда мә'бәд күнчүндә бүзүшүр.
Әкәр даға да сөҗкәнсә јалан,
дајана билмир јенә.
Һәгигәти дәрк едиркән инсан,
гајтара билмир ону нә дар ағачы,
нә дә чөлладын балтасы.
Јаман олур е'тигада сөҗкәнән
дүнҗанын дағылмасы...
Јәгин Папа да дәрк етмиш буну.
Дағ бојда бир мә'бәдлә кәсмәк истәмиш һәгигәтин јолуну...
Фәгәт нә олду ағибәти,
Ишыға чан атан бәшәријјәти
башга јолла апарды заман.
Орта әсрләрдән галан
бу мә'бәд дә дәјишди
әсил мә'насыны тамам.
Бура дәстә-дәстә кәлиб,
дәстә-дәстә кедән адам
нә зијарәт, нә дә төвбә едир.
Һәр шәкилә бахдыгча үзүнү чевириб јана,
«Нечә дә дәһшәтлидир» дејир.
Бурдакы һәр шеј
инди дәјишмиш тә'сирини.
Дүнән инам үчүн јаранан
бу күн нифрәт доғурур.
Анчаг бу бина
јенә әзәмәтлә дурур.
Килсә, ја мә'бәд олса да ады,
нә фәрги вар.
Инди она мә'бәд кими бахмыр адамлар.
Бәлкә бу бина нечә әср дә јашајачаг белә,
Ахы, нәсилдән-нәслә галыр
сәнәт әсәрләри өз көзәллији,
өз өлмәзлијилә...

Прага, 1961

